

Recensioner

David Boulton: Viking Migration and Settlement in East Anglia. The Place-Name Evidence. 224 s. Oxford: Windgather Press 2023. ISBN 978-1-914427-25-1 (Paperback edition). ISBN 978-1-914427-26-8 (Digital edition).

Denna bok är en omarbetad version av en PhD-avhandling som David Boulton lade fram 2020 vid University of East Anglia (Norwich), handledld av landskapshistorikern prof. Tom Williamson. Boken och avhandlingen är en analys av bebyggelsen i East Anglia under vikingatid mot bakgrund av framför allt ortnamnens vittnesbörd, men med bidrag från grannämnen, såsom arkeologi, landskapshistoria och historia. Det är med andra ord en traditionell, toponymisk undersökning, en genre som tyvärr sett en tynande tillvaro i Sverige och Norden, men där vi i Storbritannien alltjämt ser nya, viktiga arbeten publiceras, till gagn för en nödvändig tvärvetenskaplig diskussion.

Författarens syfte med avhandlingen har varit att studera det mönster som ortnamnen uppvisar vad gäller den skandinaviska och skandinavisk-influerade bebyggelsen och den assimilation som ägt rum i olika faser, en analys satt i en geografisk och arkeologisk kontext.

Boulton har i sitt arbete med avhandlingen och sedermera boken tagit hjälp av för oss välbekanta namn, som Gillian Fellows-Jensen, Judith Jesch, Jane Carroll, Sam Newton, Jane Kershaw och Tom Pestel, flera verksamma vid det livaktiga Institute of Name-Studies vid universitetet i Nottingham.

Inledningsvis hävdar Boulton att den bitvis intensiva forskningen rörande skandinaviskinfluerade ortnamn i Yorkshire och East Midlands, framför allt av forskare som Kenneth Cameron och Gillian Fellows-Jensen, inte lett till ett liknande intresse för East Anglia, vilket skulle ha sin bakgrund i en mindre förekomst här av *bý-* och *thorp-*namn. Samtidigt förekommer i East Anglia en relativt sett högre andel av de s.k. »Grimston-hybrids», namn som har ett skandinaviskt(klingande) personnamn i förleden och en anglo-saxisk efterled *tūn*. Så kan vara fallet, men här saknar man en *hommage* för det grundläggande arbete som företogs av uppsalaforskarna Karl-Inge Sandred, och senare Bengt Lindström, särskilt i de två volymerna *The Place-Names of Norfolk* (English Place-Name Society), även om Boulton har en poäng då deras insatser primärt rörde Norfolk, medan övriga delar av East Anglia, och även Suffolk, har varit mer styvmoderligt behandlade inom toponymisk forskning.

Vi får oss till livs en kort men utmärkt historiografisk översikt över hur forskningen sett på den vikingatida skandinaviska bebyggelseetableringen i England, särskilt utifrån vad ortnamnen har att berätta. Med utgångspunkt i Frank Stenton, A. H. Smith och en äldre forskargenerations bild av situationen, passerar vi de revisionistiska (och behövliga) idéer som Peter Sawyer förfäktade på 1960-talet samt Kenneth Camerons och Gillian Fellows-Jensens mer intensiva toponymiska analyser, vilka särskilt resulterade i översiktliga namntypologiska kartor. Till sist når vi de senaste tre decenniernas omvärderingar, särskilt utifrån nya arkeologiska undersökningar (jfr

Dawn Hadley och Julian Richards), hos dagens forskare som Lesley Abrams, David Parsons och Ben Raffield, vilka menar att man hittills haft alltför förenklade analyser. De senare borrar sig hellre ned i lokala kontexter och ser en mer komplex och fragmentiserad bild.

Själva analysen i Boultons arbete består i först en översikt över vad de historiska källorna och arkeologin har att berätta om analysområdet under den aktuella perioden (ca 800–1050; kap. 2), därefter en redogörelse för hur de skandinaviska ortnamnen förhåller sig till de anglo-saxiska namnen och namnelementen (kap. 3), följd av två kapitel om enskilda ortnamnselement och hur dessa skall förklaras, *bý*-namnen (kap. 4) och *thorp*-namnen (kap. 5). I kap. 6 diskuteras skandinaviska ortnamn och ortnamnselement utöver *bý*- och *thorp*-namn, varefter hybrid-namn, särskilt »Grimston-hybrids», avhandlas (kap. 7). I kap. 8 diskuteras mera allmänt på vilket sätt skandinaverna influerat språket och kulturen samt det som i forskningen kommit att benämnas »secondary migration». Det avslutande kap. 9 utgör en sammanfattning av analyserna och diskussionen.

Här finns många och intressanta trådar att dra i. Vad gäller kap. 2 diskuteras exempelvis förhållandet mellan Anglia och Essex och det fördrag som Alfred och Guthrum slöt (omkr. 878–90), vilket drog upp gränsen mellan Wessex och Danelagen så att Essex kom att hamna i det viking-kontrollerade Anglia. Boulton refererar här positivt David Dumvilles förslag (i boken *Wessex and England from Alfred to Edgar – Essays on Political, Cultural, and Ecclesiastical Revival*, 1992, s. 20–23) att gränsen längst i öster bör förstås så att Essex formellt hörde till Wessex, varför gränsen bör tolkas annorlunda. Överlag ger detta kapitel en utmärkt och uppdaterad översikt och bild av *Stand-der-Forschung* vad gäller hur de historiska källorna skall förstås, dagens forskningsfront inom arkeologin osv. för East Anglias del.

I kap. 3 behandlas de två vanligaste anglo-saxiska namntyperna, *hām* och *tūn*, och här följer Boulton hur tidigare forskning har sett på dessa, nämligen att *hām* uppenbarligen varit det föredragna bebyggelsenamnelementet under ett äldre skede, före mitten av 700-talet, varefter det förlorar i betydelse i namngivningen; ett resultat som rimmar väl med hur vi ser på de uppenbart besläktade *hem-/heim*-namnen i Norden. Det bebyggelsebetecknande *tūn* förekommer allmänt i Norfolk och Suffolk, där det överträffar *hām* i antal, och det förekommer tämligen sällan i belägg före 800-talet, men desto oftare därefter. Med andra ord hör *tūn*-namnen till vikingatid i Anglia och deras förleder är av skiftande slag. Ibland möter namnen i form av hybrider med skandinaviska ord och namn i förleden. Huruvida de anglo-saxiska *tūn*-namnen är möjliga att se i ett sammanhang med de nordiska, särskilt svenska, *tuna*-namnen, är ännu en öppen fråga som tarvar en närmare granskning.

Boulton kommer här också in på ett spår, som har varit viktigt i särskilt svensk historia, nämligen splittrandet av tidigare huvudgårdar (*estates*) i mindre enheter. För Sveriges del har denna strukturomvandling identifierats och förklarats av särskilt Sigurd Rahmqvist, och då rör det sig om framförallt (nordisk) äldre medeltid, medan det som Boulton och andra diskuterar rör tidigare perioder, kanske 700-, 800- och 900-talen. Idén om splittrade *estates* går delvis tillbaka på en teori som lanserades av Glanville R. J. Jones och som han kallade för »multiple estates». Denna teori har på senare tid kritiserats kraftigt och till och med avfärdats; trots detta har andra forskare menat att här finns något som Glanville Jones har sett som är värt att beakta (se Paul S. Barnwell & Brian Roberts i *Britons, Saxons, and Scandinavians. The Historical Geography of Glanville R. J. Jones*, 2012).

Hur som helst, Boulton menar sig kunna identifiera uppsplittrade *estates*, resulterande i nya gårdar, vilka getts namn på *-tūn* och med en förled innehållande ett personnamn, som antas ha syftat på den som först brukade en viss gård, med andra ord en tolkning som ligger nära hur vi gärna ser på de nordiska *sta(d)*-namnen, deras förleder och hur de har kommit till.

Vad gäller analysen av *by*-namnen i kap. 4 specialgranskar Boulton de två hundarena East och West Flegg, ett område vars ortnamn särskilt studerats av Karl-Inge Sandred, varför Boulton här ofta, och med rätta, lutar sig mot Sandreds analyser och förklaringar. Vad gäller förlederna i dessa namn följer Boulton ett förslag av Fellows-Jensen, att namn med icke-antroponymiska förleder, som *ask* (*Ashby*), *stoc* (*Stokesby*) etc., tillhör ett äldre etableringsskede, gårdar som anlagts av deltagare från »the Great Viking Army» som grundade bosättningar här, medan namn med personnamnsförleder, som *Klyppr* (*Clippesby*), *Heimir* (*Hemsby*), *Hæring* (*Herringby*) osv., skulle representera ett senare skede, då tidigare gårdar splittrats upp i nya enheter.

Diskussionen om *thorp*-namnen i kap. 5 liknar den vi haft i nordisk onomastik. De bebyggelser som burit dessa namn har, som Boulton anger, generellt i Europa varit små, avhängiga gårdar med låg status. Namnen på *-thorp* i Anglia är antingen simplex (*Thorp*) eller har ofta ett personnamn som förled, som *Ali* (*Alethorp*), *Gunni* (*Gunthorp*), *Swen* (*Swainsthorpe*) osv., men även andra topografiska och adverbiala förleder förekommer, precis som i de nordiska motsvarigheterna. Vad gäller dessa namns genes lyfter Boulton en intressant fråga. Han konstaterar att den omorganisering av landskapet som skedde med »open-field»-systemet, vilket bl.a. möjliggjordes genom användandet av plog, även resulterade i att nya, små gårdar etablerades i mer perifera lägen, och det är dessa gårdar som namngavs med *thorp* (s. 46, 93). Detta är i samklang med hur jag har sett på genesen av de nordiska *torp*-namnen (S. Brink i Sveriges Nationalatlas 11, 1994, s. 134–143), nämligen att avhängiga landbogårdar (i Tyskland *dorf*, i anglo-saxiska England *thorp*, i Norden *þorp*) i ett initialt skede tillskapades under en huvudgård, vilket troligen påbörjades på 800- och 900-talen (sekundärt har förstås betydelsen hos *torp* vidgats till 'utflyttargård; nyetablering på utmark' o.d., betydelser vi senare möter i exempelvis landskapslagarna från 1200- och 1300-talen). Jag ser gärna expansionen av *torp/thorp/dorf*-namnen i ett gemensamt nordeuropeiskt sammanhang.

Men Boulton lyfter ytterligare en intressant fråga. Flera av *thorp*-bebyggelserna i Anglia har blivit sockennamn. Många av dessa socknar, menar han, troligen med rätta, har tillskapats genom att kringliggande bebyggelser sammanförts med en »outlying farm or secondary settlement» till en nyetablerad socken; med andra ord var bebyggelsen där sockenkyrkan uppfördes ingen central bebyggelse utan en perifer sådan, vilket då förklarar sockennamnet på *-thorp*. Vissa socknar som bär namn på *-thorp* passar dock inte in i det mönster Boulton ser, utan de, anser han, »represent a different and possibly earlier process of name-formation – perhaps before the **thorp** generic had come to be used» (s. 93). Här snuddar Boulton vid ett problem, som mig veterligen aldrig har lyfts i engelsk onomastisk forskning, nämligen möjligheten att vi haft ett »urgammalt» ord/namnelement *torp*, som återfinns i några rejält gamla namn, en möjlighet som antytts av Lars Hellberg i NoB 42 (1955) för Nordens del, eller snarare, som påvisats av Hellberg. Måhända vore en ny analys av de engelska *thorp*-namnen av intresse för att utröna om vi även där haft ett äldre skikt av *thorp*-namn.

I kap. 6, där övriga ortnamnselement presenteras och diskuteras, är det särskilt ett som tarvar några extra rader, nämligen *thwaite*. Ordet anses ha ägt en betydelse 'mark

där man röjt skogen; röjning', och ortnamnen på *-þveit* är bland de mest frekventa i England, särskilt i nordväst. Denna grundbetydelse anges alltså för *thwaite*-namn i bl.a. England, även i trakter som man kan anta inte varit besfogade när *thwaite*-gårdar etablerades. Med andra ord finns det anledning att fundera över ordets/elementets betydelse när det anlände till de brittiska öarna och Frankrike. Avsåg det verkligen 'avröjd skogsmark'? Antagligen får man se namntypen på liknande sätt som jag har antagit för exempelvis ortnamnselementet *vin*, som ju anses vara ett av de äldsta i Norden, med namn som simplex *Vin*, *Vinje* för den allra centralaste gården i centralbygder; här passar 'äng eller betesmark' synnerligen dåligt som betydelse. Jag har föreslagit att vi här måste räkna med en semantisk utveckling över tid (men rejält gammal) till 'gård, bebyggelse' (S. Brink i Norna-rapporter 37, 1988, s. 74–75). Kanske måste vi anta något liknande för *thwaite*-namnen.

Till sist diskuterar Boulton (kap. 8) en möjlig modell av hur etableringen av skandinavisk bebyggelse ägt rum i England under vikingatid. Han uppställer en förtjänstfull teori om olika vågor av migration (invasion), om hur vi kan se olika faser av primär och sekundär bebyggelse och om hur skandinaverna i olika grad assimileras in i det anglo-saxiska samhället. Men han betonar också, något som t.ex. Ben Raffield, liksom Lesley Abrams, David Parsons, Dawn Hadley, Julian Richards m.fl. har framhållit, nämligen ett tämligen fragmentiserat Danelagen, som kräver mer av lokala mikroanalyser för att kunna förstås.

David Boultons fina bok är ett viktigt arbete rörande vår förståelse av skandinaviska ortnamn i East Anglia och ett synnerligen välkommet bidrag till en »traditionell» ortnamnsanalys, under beaktande av historisk, geografisk och arkeologisk forskning, som sätter namnen i en bebyggelsehistoriskt relevant kontext. Vi skulle framgent även för Nordens del – särskilt under ständig efterfrågan av vår kunskap och våra toponymiska resultat från våra granndiscipliner – vara betjänta av liknande forskning och publikationer.

Stefan Brink

Gårdar och arrenden. Jämtlands och Härjedalens bygsellängder 1601–1645. Utgivna av Georg Hansson & Olof Holm; med Ortsregister utarbetat av Karl Göran Eriksson. Östersund: Jämtlands läns fornskriftsällskap och Riksarkivet i Östersund 2023. 306 s. (Skrifter utgivna av Jämtlands läns fornskriftsällskap 17.) ISBN 978-91-987044-5-7.

I boken *Polemic Against Printing* från 1470 debatterar den italienske benediktinmunk Filippon de Strata emot boktryckarkonsten och till försvar för den skrivande handen och pennan. Då var det långt ifrån självklart att allmänheten skulle få tillgång till svårtillgängliga texter. Idag, över 550 år senare, kan vi enkelt beställa fram, fotografera och låta artificiell intelligens tolka handskrivna dokument. En ny revolution för tillgång till handskrifter pågår.

Jämtlands läns fornskriftsällskap, som står bakom denna volym, har varit pionjärer inom AI-assisterad transkribering av handskrifter. De ger också ut böcker om källor

till Jämtlands läns historia. Denna volym är nummer 17 i serien och innehåller 247 sidor med transkriptioner från räkenskaper om avgifter som kallades *bygsel*. Dessutom återges i bilagor 64 bygselbrev och andra dokument som beskriver hur fogdar upptog bygsel från bönder.

»Bygsel» avsåg rätten att inneha en gård genom arrendeavtal, där den som tillträdde gården betalade en avgift. Forskningen om extraskatter och särskilda avgifter är begränsad, vilket gör det introducerande kapitlet i volymen, »Om bygsellängderna som historisk källa» (31 s.), av Olof Holm särskilt intressant.

Målsättningen, enligt Holm, är att återge alla bygsellängder från 1601–1645 för Jämtland och Härjedalen. Detta arbete har resulterat i information om bygsel för över 2 100 gårdar i Jämtland och 9 gårdar i Härjedalen. De flesta byarnas namn har kunnat lokaliseras till sina respektive socknar och presenteras i ett register av Karl Göran Eriksson. För de tidigaste åren saknas dock uppgifter; de äldsta uppgifterna är från 1604–1605. Merparten av uppgifterna hör samman med Kalmarkriget 1613, då den dansk-norska staten, som straff för att jämtarna ansågs stödja svenskarna, konfiskerade många gårdar i Jämtland. Denna händelse står i fokus, medan Härjedalen, där inga gårdar drogs in efter kriget, knappt berörs.

Den främsta arkivkällan är de räkenskaper och handlingar som överlämnades från norska Riksarkivet år 1900 till svenska Riksarkivet (SE/RA/5141), samt liknande räkenskaper från Trondheims län i norska Riksarkivet. Holm noterar att den norska termen *bygsel* har sin motsvarighet i det svenska *städsel*, men dess bakgrund inom norsk och svensk rättstradition utforskas inte närmare.

Holm kunde ha refererat till Halvard Bjørkviks artikel om bygsel i Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid. Där nämns att bygsel kan beläggas i Norge från medeltiden och redovisas i kronans räkenskaper senast från 1560-talet. Kontrakten kunde förnyas vart tredje år, vilket innebar en ny, mindre avgift. Även senare forskning tar upp ämnet. I Jan Brunius arkivguide Vasatidens samhälle (2010) konstateras att bygsel förekommer i kronans räkenskaper för Jämtland, Härjedalen och Bohuslän under den dansk-norska förvaltningen före 1645. I både Norge och Sverige redovisades dessa avgifter tillsammans med bland annat böter (sakfall, saköre) och var en så kallad oviss ränta till kronan, där summan varierade från år till år. Principen att ta ut avgifter vid upprättandet av arrendeavtal gällde inte bara kronan utan även privata jordägare och kyrkan. I Mats Widgrens bok Bysamfällighet och tegskifte i Bohuslän 1300–1750 kopplas bygselrätten och åsättesrätten i Norge till en kameral aspekt av att hålla samman gårdarna och motverka splittring bland delägare. Bygsel var alltså en väletablerad och spridd företeelse, och inte något särskilt för Jämtland eller för konfiskerade gårdar. Holm tar upp flera av dessa aspekter, men ger ingen samlad bild av forskningsläget.

De uppgifter om bygsel som redovisas i denna volym verkar avse så kallade första-gångsbygsel, vilken betalades i samband med att avtalen ingicks. Holm påpekar att en tredjeårsbygsel infördes år 1613 för jämtarnas frändömda jord, men det framgår inte om sådana uppgifter också finns med i materialet. En fråga som Holm ställer är hur hårt jämtarna drabbades ekonomiskt av de nya villkoren. Det påpekas att bygselavgiften blev en extrakostnad utöver de ordinarie skatterna och tiondet, och att avgiftens storlek varierade betydligt mellan olika gårdar och ökade med tiden. För en gård med 2 tunnor jord i årligt utsäde kunde bygselavgiften under tidigt 1600-tal uppgå till mellan 3 och 8 daler, för att från 1640-talet öka till mellan 8 och 10 daler. Liknande nivåer nämns av Bjørkvik. Holm drar slutsatsen att det blev ekonomiskt mer betungande att

bruka kronojord än att äga jorden, men hur mycket detta påverkade de jämtländska böndernas välbefinnande analyseras inte vidare.

En annan aspekt Holm lyfter fram är att bygselrätten kunde fungera som en handelsvara. Änklingar och änkor kunde överlåta arrendet till nya brukare, vanligtvis en son eller nära anhörig, och vid sådana överlåtelser kunde den som innehade bygselrätten ta ut betydande avgifter. Ett av Holms exempel är från en dombok från 1647 där den nya arrendatorn hade betalat 31 daler till den tidigare innehavaren och dennes hustru för bygselrätten.

Att volymen, förutom räkenskaperna, även återger bygselbrev från olika gårdsarkiv ger fler insikter. Brevens var böndernas bevis på rätten att bruka en viss gård. Genom att jämföra dateringarna i bygselbrevens med uppgifterna i längderna, noterar Holm att avgifterna i vissa fall krävdes in samma dag som avtalen skrevs, medan de i andra fall betalades månader eller till och med år efteråt. Holm ser flera möjliga orsaker, såsom betalningssvårigheter, bönder som förhållade betalningen, fogdar som glömde eller inte hunnit kräva in avgiften, eller att fogdarna eventuellt behöll pengarna för egen del. Han lyfter också, i likhet med Björkvik, fram att fogdarna ofta tvingade bönderna att ge dem gåvor i pengar eller natura utöver den fastställda avgiften.

Omkring 60 uppgifter rör så kallade *avradsländ*, som enligt Holm syftade på avstyckade delar av kronans allmänningar, något som var specifikt för Jämtland. Bygselavgifterna i räkenskaperna före 1613 avser nästan uteslutande avradsländ. Från senare år finns det fler uppgifter i bygselbrevens. Holm menar övertygande att avtalen för avradsländ, liksom för fiskevatten, sannolikt upprättades av länsherrarna under deras visitationsresor och inte av fogdarna. Ödegårdar (ödesbölen) behandlas däremot inte, trots att de förekommer frekvent i materialet under beteckningar som *ängeslett* och *slottegods*. Inte heller omnämns att man kunde betala bygsel för en andel av en gård (parter), vilket i en del fall sannolikt också avsåg ödegårdar.

En annan obesvarad fråga är hur bygselavgifterna fastställdes. I räkenskaperna redovisas avgifterna tillsammans med uppgifter om utsäde, angivet i tunnor säd. Mängden utsäde verkar alltså ha varit en normerande faktor för avgiftens storlek, men inte den enda. En gård med två tunnor utsäde kunde till exempel betala 3 daler, medan en lika stor gård i samma socken under samma räkenskapsår kunde betala dubbelt så mycket. Därför är det troligt att även ängsmarkens storlek och andra resurser spelade in.

För att föra analysen vidare skulle Holm ha behövt inkludera ytterligare källmaterial. Betydelsen av ängsmarken och förekomsten av obrukad åker eller *lågdoor* framgår tydligt i kartmaterial från ca 1640 över byar i Näs och Hackås socknar (Geometrisk jordebok V1, Riksarkivet). Två exempel: (1) Byn Bledäng i Näs redovisas i räkenskaperna för 1619–1621 som två gårdar med utsäde på 3 respektive 1,5 tunna säd. De betalade 9 respektive 5 daler. På den ca 20 år senare kartan är båda gårdarna lika stora med sammanlagt 10,3 tunnland åker, fördelat i tre större och tre mindre gårdar, därtill ett gårde helt avsett för äng och lägda (V1:90). Det framgår inte hur stor del av jorden som årligen brukas, men höskörden anges till 30 lass totalt. (2) Ödegården Bleka i samma socken nämns i räkenskaperna i denna volym för åren 1628–1629, där det noteras att en bonde betalade bygsel om 6 daler för att återuppta jorden till 2 tunnor säd (gården benämns 1643–1644 som *Bleka engeslätt*). På den senare kartan framgår att gården hade varit i bruk i 17 år, med två tredjedelar brukade av en åbo, medan den återstående delen användes som svedjemark under en annan gård (V1:91). Den brukade åkermarken uppskattas till 1,7 tunnland för åbon, och byns totala åkeryta summeras till 18,3

tunnland, både brukad och obrukad. Höskörden dominerar, med en årlig avkastning på 48 lass.

I en volym som samlar så många uppgifter om gårdar, bygselavgifter och utsädesmängder hade man kunnat förvänta sig en djupare analys av vad som döljer sig bakom alla siffror. Det är troligt att utsädesuppgifterna i bygsellängderna snarare är schabloner än resultat av faktiska uppmätningar. Holm tar upp att »tunnor säd» bör förstås som 'tunnland', där hälften av åkern besås medan den andra hälften ligger i träda. Detta är dock inte entydigt, eftersom det fastställda ytmåttet för ett tunnland, motsvarande 14 000 kvadratalnar, blev norm först efter lantmätarnas instruktion från 1634. Det hade varit på sin plats att nämna något om odlingssystemen i Jämtland under denna period. Antalet gårdar och hur stor del av åkern som årligen uppodlades varierade mellan byar och bygder, vilket hängde samman med nyttjandet av lägdor och den stora betydelsen av ängsmark.

Detta kan ha betydelse för en av Holms viktigaste slutsatser, nämligen att kronans andel av jorden i Jämtland efter 1613 ökade från cirka 4 % till 69 %. Holm utgår från jordeböckerna år 1615 och 1617. I den senare sammanställs antalet tunnor i privat ägo, medan den tidigare redovisar hur mycket bönderna som arrendatorer betalade i land-skyld. Holm kan mycket väl ha rätt i sin slutsats, förutsatt att uppgifterna är jämförbara. Det är dock viktigt att påpeka att förhållandena i byarna var mer varierade än vad de kamerala, likriktade redovisningarna visar.

Räkenskaperna och breven i denna volym är fyllda med detaljer om bönder, familjer, gårdar, byar, jord och avgifter, som noggrant och förtjänstfullt har sammanställts. Holms inledande kapitel, som även inkluderar annat källmaterial, hade förtjänat en mer omfattande behandling, kanske i form av en egen volym. Som Holm påpekar var konfiskeringen av de jämtländska gårdarna en unik händelse i nordisk historia, även om den blev kortvarig eftersom jämtarna återfick sin jord när landskapet blev svenskt 1645.

Avslutningsvis är det förvånande att Jämtlands läns fornskriftsällskap, som utgiva, inte valt att publicera källutgåvan som digital text, särskilt med tanke på att räkenskaperna i svenska Riksarkivet redan är mikrofilmade och tillgängliga som digitala bilder. Fornskriftsällskapet har varit en pionjär i användningen av artificiell intelligens för att tillgängliggöra 1600-talets domböcker. Det omfattande arbete som lagts ned på att transkribera handlingarna i denna volym skulle, om de publicerades digitalt, kunna förbättra existerande AI-modeller och därigenom underlätta tolkning och öka tillgängligheten för liknande brev och räkenskaper.

Olof Karsvall

History, Landscape, and Language in the Northern Isles and Caithness. 'A'm grippit dis land'. A Gedenkschrift for Doreen Waugh. Edited by Ryan Foster & Christian Cooijmans. 196 pp. Turnhout: Brepols 2023. (The North Atlantic World, vol. 6.) ISBN 978-2-503-60013-0. ISBN 978-2-503-60014-7 (e-print).

This collection of essays is a homage to the Scottish place name scholar Dr Doreen Waugh (1944–2015). As we learn in the introductory chapter, Doreen not only contrib-

uted to our understanding of the Scottish past through numerous articles and editorial work; a Shetlander, she was also instrumental in initiating two major projects concerning Shetland's linguistic heritage: the Shetland Place Names Project, and Shetland for Wids, to promote the local dialect. The latter is reflected in the use of poems by Christine de Luca introducing the three sections of the book, Place and Purpose, Texts and Traditions, and Cultural Crossroads. The following comments will focus on the contributions in the book related to linguistics and only briefly on the other topics.

Barbara Crawford considers the nature of the *hirð* in Orkney from its beginning as a retinue of warriors developing into a council for leaders. The hirdmen continued as agents of the crown in the tributary territories long after they disappeared in Norway, and Crawford can document a meeting of hirdmen in Orkney as late as 1438–39.

Michael Jones analyses how awareness of the Old Norse legal institutions, known as 'udal law', is kept alive in fiction and poetry in Shetland and Orkney, from the translation of the sagas, via Walter Scott on to modern writers like George Mackay Brown and the contemporary authors Margaret Elphinstone and Gregor Lamb.

How is tanning done in treeless Faroes? asks Steffen Stummann Hansen in an elegant chapter where he shows that the use of the plant Common Tormentil as a replacement for tree bark to treat fishing nets came to the Faroes from Shetland during the early colonisation of the islands.

Eileen Brooke-Freeman writes about the Shetlandic teacher and land surveyor A.D. Mathewson (1799–1887). Brooke-Freeman paints a fascinating picture of life in rural Shetland. Quoting from Mathewson's own meticulous records she provides an account of a man in constant debt and short of time. Importantly, among Mathewson's many passions were map making and recording place names.

Judith Jesch's contribution concerns Shetland's runic inscriptions, which – in the context of the abundant Norse place names – she describes as 'a rather sorry bunch'. Five of the seven inscriptions come from just two sites, and their function is limited to memorial purposes. Evaluating the Shetlandic evidence in the light of what has been found in Orkney and the Faroe Islands, Jesch concludes that the scattered material in the three northern archipelagos does not represent a continuous local tradition. Rather, the model that seems to fit is 'occasional infusions of runology' by recent incomers, most likely from Norway. Illustrated most clearly in the Maeshowe graffiti in Orkney, the general picture supports the working of the diaspora – as Jesch has convincingly argued for elsewhere – namely that the Scandinavian settlements abroad maintained good connections with the homeland and with other areas settled in the Viking Age.

Willie Waugh investigates the place name *Cleikhimin*, which is found several places in Scotland and Northern England, most famously naming the broch in Lerwick. Eliminating a Celtic or Scandinavian origin for the name, Waugh argues convincingly for a Scots/English etymology based on *cleek*, v., 'to seize', mostly referring to land brought into use c. 1690–1850.

As well as being co-editor to the volume, Ryan Foster (who sadly and prematurely passed away in the spring of 2024) contributes with a chapter on the place name elements *sætr* and *ærgi* in Shetland and the Faroe Islands, investigating the complementary distribution pattern of the two terms in the two neighbouring archipelagos. The element *sætr* (including the indistinguishable *setr*) is found in c. 150 names in Shetland where there are only four *ærgi*-names. By comparison, in the Faroes there are 21 *ærgi*-names and only a handful of uncertain *sætr*-names. While *sætr/setr* is the usual term for a shieling in Norway, *ærgi* is a loan into Old Norse from either the Scottish Gaelic

àirigh or Irish *áirge*, both with meanings covering ‘summer grazing’. Foster argues convincingly that the explanation for this variance is the origin of the settlers. While the settlement of Shetland occurred straight from Norway, the Faroes saw a migration of people from the Hebrides and/or Ireland. The latter were from a Norse milieu who had encountered the Gaelic language and culture and who had adopted the term *ærgi*. Foster finds corroboration for this hypothesis in the strikingly different genetic composition of the two island groups. While the heritage DNA of Shetland shows an almost equal proportion of male and female lineage from Scandinavia, those of the Faroese population suggest that 87% of the male Y-chromosomes and only 17% of the female mtDNA is of Scandinavian origin. Foster argues that this divergence suggests that the Faroes were settled by male Scandinavians who had brought wives or female slaves with them from Britain or Ireland – along with the term *ærgi*.

Jacob King explores a topic that Doreen Waugh herself was the first to investigate, namely the interaction between Norse and Gaelic in Caithness, seen through the lens of place names. King aims to examine the relative chronology between the two languages by focusing his view on the Gaelic generic element *achadh* ‘farm’. Doreen Waugh’s finding was that the Norse settlers established themselves on the best and most fertile land, Gaelic moving in later either through population displacement or through language shift, at which stage Gaelic generics – mainly *achadh* – were added to the then lexically-opaque place names of Norse origin. With population growth new farms with Gaelic names were set up in less fertile areas. In short, King can confirm Waugh’s hypothesis. After briefly discussing a few linguistic points, the author analyses the names in a geographical context and shows that the names of Norse origin overall are located on better agricultural land than the more marginal Gaelic names, broadly supporting the hypothesis that the Norse names with the epexegetic *achadh* are the earlier. King does an admirable job when analysing the names. In an appendix he presents the 89 names considered, divided into purely Gaelic names, names of Norse origin and uncertain names. The stages of Gaelic replacement of Norse in onomastic material has been studied by several other scholars, and King could have pointed to similar findings in the Hebrides and the Scottish west coast littoral. Still, his study is most useful as a detailed and focused investigation.

The book is carefully edited, and the errors are few. On p. 71 we read: ‘the settlement of Shetland being undertaken by primary migration (male and female) straight from an insular Scandinavian context’. This must be wrong, as the argument is based on a settlement straight from a mainland Scandinavian context. Also, it is unfortunate that the map on p. 35 is not in colour. The black and white map does not show the distribution of the various types of names with the element *achadh* as it claims to do.

In short, this handsome volume is a fitting tribute to Doreen Waugh’s contribution to Scottish onomastics and culture.

Arne Kruse

Namn och gränser. Rapport från den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen den 8–11 juni 2021. Redigerad av Väinö Syrjälä, Terhi Ainiala & Pamela Gustavsson. 255 s. Uppsala: NORNA-förlaget 2023. (NORNA-rapporter 100.) ISBN 978-91-7276-101-8. <https://www.norna.org/sites/default/files/rapporter/NORNA100.pdf>

Kongressvolymen *Namn och gränser* består av 14 artiklar som presenterades under den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen 2021. Kongressen arrangerades av Helsingfors universitet i samarbete med Svenska litteratursällskapet i Finland, Institutet för de inhemska språken och Södertörns högskola. Bidragen speglar kongressens tema *gränser* och belyser hur sådana kan tolkas på olika sätt. Namn associeras vanligtvis med geografiska och politiska gränser, men även gränsdragning mellan olika namnkategorier hanteras i volymen.

Katharina Leibring inleder med ett bidrag som handlar om just hur namn rör sig mellan olika kategorier. Hon bygger vidare på Thorsten Anderssons tidigare kartläggning och visar att namnkategorier verkar vara mer flytande idag. Exempelvis har det blivit vanligare att djurnamn (zoonym) används som personnamn (antroponym), vilket kan kopplas till husdjurens ökade status i samhället. Leibring väcker frågan om det är meningsfullt att dela in namn i olika kategorier. Hon argumenterar för att en indelning kan vara praktisk men att gränserna ofta är mer suddiga än klara. Acceptansen för vad som betraktas som ett förnamn har också ökat, vilket bland annat kan förklaras av myndigheters liberalare hållning och ett mångspråkigt Sverige, där olika traditioner kring namn förekommer.

Katrine Kehlet Bechsgaard följer upp med en artikel om hur könsrelaterade namn-traditioner i Danmark börjar förändras. Hon konstaterar att gränsen mellan traditionella flick- och pojknamn fortfarande finns, men att nyskapade namn uppvisar större flexibilitet. Det har också blivit vanligare att män tar sina fruars efternamn. Trots dessa förändringar kvarstår strukturer i språket, samhället och lagstiftningen som upprätthåller könsbestämda namngivningar. Även Kendra Willson diskuterar namngivning utifrån kön, men på isländskt område. Hon diskuterar förändringar som uppstått efter att det infördes ett tredje grammatiskt suffix, *-bur*, som ett alternativ till *-son* och *-dóttir* för personer som inte identifierar sig som man eller kvinna. Denna utveckling speglar en rörelse bort från att bevara ett kulturarv mot att främja större individuell frihet i namnval och identitetsuttryck.

Emilia Aldrin presenterar en enkätstudie där hon undersöker vilka faktorer som påverkar människors uppfattning om olika förnamns etnicitet. Hennes studie visar att personliga erfarenheter av namnbärare spelar större roll än namnets struktur eller hur länge namnet funnits i landet.

Två artiklar handlar om tillnamn i äldre tid. Lennart Ryman fokuserar på gränsen mellan förnamn och tillnamn i ordboksprojektet Sveriges medeltida personnamn (SMP). Han konstaterar att det tycks ha funnits ett förnamnsonomastikon som man normalt rörde sig inom och att majoriteten av beläggen därför utan problem kan indelas i förnamn och tillnamn. Han betonar dock att studien enbart gäller skriftligt material och att gränsen mellan kategorierna kan ha varit mindre skarp i den muntliga praxisen. Birger Mård undersöker mönster i hur fornsvenska binamn som relaterar till kroppsdelar bildas. Hans analys visar att de främsta faktorerna för att ett binamn ska ha använts frekvent är att namngivningsgrunden är vanligt förekommande, att kropps-

delen är visuellt framträdande och att namnbildningen inte får vara alltför specifik. I Mårds material är *Skalle* det i särklass vanligaste binamnet.

Några artiklar i volymen beskriver hur digitala verktyg kan användas inom namnforskningen. Här vill jag särskilt lyfta fram Peder Gammeltofts artikel som belyser de teoretiska utmaningar som finns med att presentera ortnamn digitalt. Ofta refererar ett ortnamn till flera olika platser. Författaren exemplifierar det med namnet *Frøya* som är namnet på en norsk ö, men också namnet på ett av samhällena på ön. En annan aspekt är att man vill kunna relatera namnformer som *Finskot* och *Finnskutt* till varandra. Gammeltoft introducerar vad han kallar en *unik stedsnavneudtryksidentifikator* för att bättre länka samman olika varianter av namnformer mellan olika dataset. Han betonar vikten av att ortnamnsdatabaser är konsekvent uppbyggda och att rätt namn pekar på rätt lokalitet. Ytterligare en vinst med metoden är att det blir enklare att standardisera ortnamn och att risken för datadubbling minskar. Ett annat bidrag som handlar om digitala resurser är presentationen av Dansk Navneleksikon. Birgit Eggert och Bo Nissen Knudsen redogör för detta pågående projekt där syftet är att kombinera namnstatistik med ett namnlexikon för att kartlägga ursprung, utveckling och användning av förnamn i Danmark. Navneleksikonet finns tillgängligt digitalt på ordnet.dk/dnl/ och innehåller i dagsläget ca 3 000 förnamn.

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen beskriver i sin artikel hur fort namngavs under den dansk-norska kolonialtiden. Många fort fick sina namn efter kungligheter. Förklaringen är troligen att de genom att på det viset hedra kungligheterna fick det ekonomiska och militära stöd som de var beroende av.

Några bidrag i volymen behandlar s.k. övriga namn. Unni Leino skriver om relationen mellan heraldiska vapen och släktnamn. Vanligtvis har vapnen analyserats som bildliga tecken som bara är motiverade av namnets semantiska innehåll, men Leino anser att sambandet mellan vapen och släktnamn kan jämföras med hur namn översätts mellan olika språk. Dag Orseth skriver om namn på travhästar. Till skillnad från husdjursnamn används travhästars namn inte för att kommunicera *med* hästen, utan *om* hästen. Det finns ingen logisk koppling mellan namnet och själva travhästen. Däremot finns det regler att förhålla sig till vid namngivningen. Det finns praktiska begränsningar för hur långt ett namn får vara för att passa in i travprogrammet. Namnet måste också vara unikt, eftersom annars två hästar med samma namn kunde komma att tävla emot varandra.

I artikeln *Är produktnamn verkligen namn?* diskuterar Linnea Gustafsson gränsen för vad som kategoriseras som ett namn. Utgångspunkten är att produktnamn befinner sig på gränsen mellan *proprier* och *appellativ*. Det finns en stor variation där ett produktnamn kan bestå av såväl ett enstaka ord som av en hel nominalfras. Dessutom kan grammatiska artiklar förekomma, som i meningen *Jag vill ha en Tiptop*. Gustafsson föreslår en dubbel tillhörighet i stället för en skarp gräns mellan *proprier* och *appellativ* för att bättre inkludera produktnamn. I en annan artikel i volymen har Gustafsson tillsammans med Emilia Aldrin genomfört en pilotstudie med metoden *eye tracking* för att undersöka hur namn uppfattas i reklamtexter. Genom att digitalt registrera och analysera ögonrörelser kan de studera hur mottagare uppfattar namn som ingår i en reklamtext.

Volymen avslutas med Therese Lindström Tiedemanns artikel om egennamn i läromedel för andraspråksinläring. Tiedemann menar att talare undermedvetet identifierar morfologiska gränser i egennamn och att egennamn är så pass frekventa i kursböcker att det finns goda möjligheter för inlärare att lära sig nya ord genom namnen.

Ett sammansatt ortnamn som *Tyskland* kan hjelpe inlärarna att förstå innebörden av orden *tysk* och *land*.

Sammanfattningsvis visar volymen på ett brett spektrum av frågor kring namn och gränser, där både traditionella och moderna perspektiv möts och nya insikter presenteras.

Lena Wenner

Ortnamnsforskaren Jöran Sahlgren. Hans liv och verk. Red. Carl Frängsmyr. 479 s. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2023. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 166. Skrifter utgivna med anledning av Kungl. Gustav Adolfs Akademiens hundraårsjubileum 2032, 1.) ISBN 978-91-87403-48-4.

På Kungl. Gustav Adolfs Akademiens högtidssammanträde 2006 fikk undertegnede en fin pris «ur Jöran Sahlgrens prisfond». Jeg syntes det var særlig stas å få pris nettopp fra det prisfondet, ettersom akademiet var grunnlagt av Jöran Sahlgren i 1932.

I 2032 kan dermed KGAA feire sitt 100-årsjubileum, og forberedelsene til festen er alt i gang. Som seg hør og bør, er det grunnleggeren som er hovedperson og blir portrettert i den gedigne første jubileumsboka som akademiet har gitt ut i en ny skriftserie i anledning av det kommende 100-årsjubileet. Skift nr. 1 i serien er samtidig nr. 166 i akademiets veletablerte *Acta*-serie.

Den boka som blir anmeldt her, har sitt opphav i et «Minnessymposium om Jöran Sahlgren» 30. august 2022 i Uppsala. Idéhistorikeren Carl Frängsmyr har etter symposiet redigert de forskjellige bidraga sammen til et storslagent og over 2 kg tungt bokverk. Flere av artiklene i boka er betydelig utvida i forhold til foredraget på symposiet, og det er også lagt til bidrag som ikke blei framført på minnessymposiet. Den faglige og personlige svært interessante brevvekslinga mellom Sahlgren og hans lærer Adolf Noreen mellom 1906 og 1925 er også lagt til sist i boka, presentert og med kommentarer av Carl Frängsmyr.

Jöran Sahlgren var født i Aspö i Södermanland og vokste opp i Skagershult i Närke. Han var student i Uppsala, og det var der Adolf Noreen, professor i nordiske språk, fikk han til å begynne med navnegransking. Han disputerte 1912 på avhandlinga *Skagershults sockens naturnamn*. Året etter grunnla han tidsskriftet *Namn och bygd*, som han så redigerte i hele 56 år, like til 1968. 1912–16 var han dosent i Uppsala, fra 1916 i Lund, der han arbeida med og for SAOB. 1920 var han med og grunnla Vetenskaps-societeten, et akademi for humanistisk, samfunnsvitenskapelig og teologisk forskning for yngre dosenter. Sahlgren blei en drivende kraft i Kungl. Ortnamnskommittén, noe som førte til sjefsstilling i Svenska ortnamnsarkivet, som 1928 var etablert i Uppsala. Han blei professor i Lund 1929, men fikk så et personlig professorat i navneforskning i Uppsala 1930.

I Uppsala fikk Sahlgren en helt dominerende posisjon blant de humanistiske profes-sorene, og han brukte si stilling og sin makt, av og til nokså hensynsløst, til å fremme de interesser han mente ville tjene universitetet og fakultetet best. I det mest omfat-

tende bidraget i boka, Carl Frängsmyrs glimrende biografiske oversikt over Sahlgrens liv og virke («Jöran Sahlgren som disiplinbyggare i professorsväldet»), legges det ikke noe skjul på at Sahlgren i tillegg til å være en framstående navnegransker, en vitenskapelig entreprenør antakeligvis uten sidestykke i svensk humaniora, en stimulerende lærer og veileder, sine venners venn – også var en stridbar person, til tider enviss og egenrådig og sjølbevisst over alle grenser. Frängsmyr får på en framifrå måte vist Sahlgrens mange sterke sider, men også de som tiltaler oss mindre, han legger ikke fingrene imellom når han forteller om Sahlgrens aktivitet for å oppnå det han vil på fakultetet. Likevel, at Jöran Sahlgren var en gigant i det akademiske liv ikke bare i Uppsala, men i Sverige, kommer tydelig fram.

Sahlgren var professor og dermed sjef i ei annen tid enn vår, og Frängsmyr bruker da også begrepet «professorsväldet» i tittelen på sin ypperlige biografidel i boka. Mot slutten uttrykker han imidlertid noe for egen regning om vår tids professorer, som neppe alle vil kunne samstemme i. Professorveldet i Sahlgrens tid blei avvikla fra 1950-tallet og utover. I dag kan en universitetslærer i fast stilling søke og etter bedømmelse få opprykk til professor. I vår tid, skriver Frängsmyr (s. 154), «har titeln professor reducerats till en rent titulär upphöjelse för universitetslektorer». Et slikt utsagn vil nok enkelte lesere si seg enig i, men langt fra alle. En universitetslærer som på grunn av sin forskning er blitt kjent professorkompetent av en sakkyndig komite, vil – må vi kunne gå ut fra – være en *faglig autoritet* på samme måte som i tidligere tider, og på et klart annet vitenskapelig kompetansenivå enn det vi forventer av en universitetslektor. Men sjef, evt. diktator, blir ikke en professor automatisk i dag, og det er nå som det skal være, vil vel de fleste mene, og sikkert Frängsmyr også.

I 1932 blei Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (KGAA) etablert med Sahlgren som grunnlegger, noe som altså motiverer utgivelsen av dette flotte bokverket. Sahlgren var sekretær i KGAA fra starten 1932 og helt til 1965. Når han visstnok skal ha sagt: «L' Académie, c'est moi», var det dermed ikke uten en viss rett. Akademiet hadde i hans sekretærtid utvikla seg til å bli det kraftsenteret for sentrale humanistiske vitenskaper som det seinere har fortsatt å være.

Viktig var også den utadretta virksomheten Sahlgren drev, universitetets såkalt tredje oppgave. Er det noe alle navnegranskere kan glede seg over, så er det folkelig støtte. Folk er interesserte i navn. De vil vite hvorfor et sted heter det det gjør, hva et navn «egentlig» betyr. I boka får vi mange eksempler på hvor hyppig Sahlgren blei intervjuet av media, hvor interesserte folk var i hans utlegninger, om de mange radioforedraga han holdt, og hvor høy status det var på hans tid å være ekspert nettopp på navn. Uten at han publiserte noen vitenskapelige arbeid om personnavn, var han også svært aktiv i samtida med en aksjon for å fremme svenskklingende etternavn. Han gav ut boka *Svensk namnbok* (1940), og mange bytta navn i løpet av denne aksjonen.

Sahlgren var altså navnegransker på sin hals. I forskninga bygde han strengt på realia. Det var viktig å gjøre bruk av resultater fra andre vitenskaper, f.eks. arkeologi, geografi og geologi. Han var motstander av skrivebordsteorier og mente en måtte ut og se plassen med egne øyne. Da kunne en forsker sjøl se det som en gang – langt, langt tilbake i tida – lå til grunn for navngivinga. «Jöran Sahlgren tänker som en stenålders-människa», sa en kollega om han.

Etter forord ved nåværende preses i KGAA, Lars-Erik Edlund (s. 7–9) og redaktørens biografiartikkel (s. 11–161), som egentlig er ei bok i boka, følger bidrag som går mer i dybden på Sahlgrens viktigste forsknings- og aktivitetsområder. Lars-Erik Edlund skriver således om «Jöran Sahlgrens tidiga vetenskapliga gärning – filo-

logi, textforskning, utgivning» (s. 163–191), Eva Nyman om «Jöran Sahlgren som ortnamnsforskare» (s. 193–213), Bengt af Klintberg om «Sagorna, sägnerna och Jöran Sahlgren» (s. 215–227), nåværende vise-preses i KGAA, Iréne Flygare, om «Jöran Sahlgren och Kungl. Gustav Adolfs Akademien» (s. 229–265), Katharina Leibring om «Jöran Sahlgren och personnamnen» (s. 267–305). Etterkommere bidrar med minner om en morfar og farfar: Sven Sahlgren Grützmeier: «Morfar och hans familj – några minnen» (s. 307–313), og Anne Sahlgren: «Minnen av min farfar Jöran Sahlgren» (315–317). Et spesielt bidrag utgjør en interessant samtale mellom Katharina Leibring, Staffan Nyström og Svante Strandberg: «Spridda minnen och spår. Ett samtal om Jöran Sahlgren och hans eftermäle» (s. 319–329). Det siste bidraget er, som alt nevnt, brevvekslinga mellom Noreen og Sahlgren ved bokas redaktør, Carl Frängsmyr (s. 331–417). Boka er rikt og flott illustrert, og bokbunaden er eksepsjonelt fin. Et informativt personregister vil glede mange lesere.

Sahlgren var iherdig som forsker, fagmann og ikke minst formidler av navn, men av og til så heftig at det blei litt for pågående og anmassende på omgivelsene. Om det forteller en herlig anekdote, som gjengis på side 18 (note 16). Sahlgren var i 1906 på navneekspedisjon i Dalsland. Han bodde på prestegården mens han arbeida med oppskrivning av navn. Så iherdig var han, at han av og til meldte avbud til middagen. Ved bordet takka da presten Gud for maten med dette tillegget: «Ock tack för att vi fick äta den utan att behöva undra varför [sjöen] Iväg heter Iväg.»

I 2032 skal KGAA feire sine første 100 år. Det er gledelig at akademiets ledelse har begynt jubileumsfeiringa allerede nå, og med et så flott Skrift nr. 1 i en jubileumsserie som vi håper vil bringe andre like interessante og verdifulle skrifter som nr. 1 er blitt.

Ernst Håkon Jahr

Placing Place Names in Norwegian Archaeology. Current Discussions and Future Perspectives. Sofie Laurine Albris (ed.). 189 s. Bergen: University of Bergen 2023. (UBAS – University of Bergen Archaeological Series 14.) ISBN 978-82-8436-006-5 (tryck), ISBN 978-82-8436-007-2 (online).

Initiativet till boken kommer från arkeologen Sofie Laurine Albris vid det danska Nationalmuseet, vars projekt *ArcNames* – med medel från European Union Horizon 2020 research and innovation programme, förlagt till Universitetet i Bergen – bland annat syftade till att återuppväcka de tvärvetenskapliga diskussionerna mellan arkeologi och onomastik i Norge. För precis som i andra skandinaviska länder finns få tjänster i ortnamnsforskning vid norska universitet samtidigt som bebyggelsearkeologin i landet är på stark frammarsch, mycket på grund av stora exploateringsundersökningar i samband med olika infrastrukturella projekt. Dessa arkeologiska landvinningar har givit en ny och fördjupad kunskap om bebyggelsehistoria och landskapsutveckling med ett ökat behov av dialog mellan disciplinerna. Förutsättningarna är också goda när det gäller att överblicka ortnamnsmaterialen genom att arkivmaterialen i Norge har samlats i Språksamlingen vid Universitetet i Bergen. Som ett led i att öka samarbetet arrangerade Sofie Laurine Albris år 2020 ett tvärvetenskapligt seminarium med fokus

på järnålderns namnlandskap i Norge. Boken är, med några tillägg, i huvudsak uppbyggd av bidrag från de forskare som medverkade där: totalt två namnforskare från Universitetet i Bergen respektive Uppsala universitet och sex arkeologer verksamma vid olika norska universitetsmuseer.

Inledningsvis ger redaktören Albris, tillsammans med namnforskaren Krister Vasshus, en forskningshistorisk bakgrund och diskuterar de teoretiska utmaningar man står inför när det gäller att kombinera disciplinerna ortnamnsforskning och arkeologi, vilka utgår från så olika typer av källmaterial.

När de norska språksamlingarna flyttades från Universitetet i Oslo till det i Bergen överfördes även den digitala versionen av Oluf Ryghs berömda verk *Norske Gaardnavne*, samtidigt som den georefererades. Arbetet har inneburit att ungefär två tredjedelar av de historiska gårdarnas exakta lokalisering har kunnat anges, förutom i Finnmark. Sammantaget har detta gjort det möjligt att visualisera olika ortnamns och ortnamnstypers spridning och jämföra dem med exempelvis arkeologiska kontexter eller naturgeografiska förhållanden. Peder Gammeltoft redogör i sitt bidrag för potentialen i den nya portalen digitala Norske Gaardnavne (<https://toponymi.spraksamlingane.no>) som lanserades hösten 2021, dess möjligheter och begränsningar. Läsarna ges »smakprov» på vad den kan användas till genom olika kartor som visar spridningen av de vanligaste ortnamnstyperna i Norge. När de 38 000 gårdnamn som finns förtecknade i Norske Gaardnavne före 1730 markeras framträder förtätningar av bebyggelsen på en översiktlig nivå och de gamla centralbygderna vid Oslofjorden, sjön Mjøsa, i Agder, på Vestlandet och i Trøndelag. Intressant är också att se utbredningen av klassiska ortnamnstyper från järnåldern som *-heim*, *-vin* och *-ing*, där inte minst utbredningen av ortnamn på *-ing* överraskar, visserligen till antalet färre än de andra grupperna, men med en spridning från Oslofjorden upp till Lofoten. Gammeltoft väcker också frågan varför olika namntyper ges skilda dateringar i de olika skandinaviska länderna, och besvarar den själv med att de nya digitala verktygen öppnar möjligheter för överregionala studier, som korsar nationsgränserna.

Att Geir Grønnesbys artikel kommer direkt efter den ovanstående är ingen tillfällighet. Hans analysområde är Trøndelag, där han menar att territorialiseringen och de historiska gårdarna uppträder först under yngre järnålder, perioden 550–1050 e. Kr. Innan dess var boplatserna i landskapet icke-stationära och gav därmed inte upphov till regelrätta bebyggelsenamn, även om äldre järnåldersnamn på platser senare kan ha blivit bebyggelsenamn. Grønnesbys resultat, att gårdnamnen bara kan användas som en källa för bebyggelsehistoria från år 600 då stabila bosättningar med egendomsrätt etablerades som strukturerande princip, liknar de resonemang som Lars-Erik Gjerpe har fört vad gäller egendomsrätt och bebyggelseutveckling i Østfold. Här får framtida storskaliga arkeologiska exploateringsundersökningar utvisa om de mönster som man funnit håller eller kommer att utmanas.

I bidraget om plurala *-tuna*-namn i Norge visar Per Vikstrand hur viktigt det är att just korsa riksgränserna för en fördjupad förståelse. Av de sju studerade namnen som innehåller *tuna* är det särskilt det elitära *Tune* i Østfold som står fram. Miljön liknar och kan ha inspirerats av centralplats-nomenklaturen för de svenska *tuna*-miljöerna; detsamma gäller *Tune* på Själland och *Tuna* på ön Ven. Dessa platser har troligen varit förbundna i nätverk, där man överförde idéer kring sådant som ritualer, krigföring, jordbruk och samhällsorganisation, menar han.

Birgit Maixner fäster uppmärksamheten på två centrala platser med större gravhögar från järnåldern med strategisk placering vid kusten i norra Trøndelag, ett område

vars arkeologi i ringa grad har uppmärksammats. Där finns bland annat Herlaugshaugen, en av Norges största gravhögar från järnåldern. Ortnamn som *Sal*, som kan ha syftat på en högrest hall, liksom namn som innehåller sjömilitära företeelser som *naust* 'båthus', kult- och tingsfunktioner visas sammanfalla med arkeologiska fynd och företeelser som större gravhögar och kokgropar (tillredning av mat för många, exempelvis vid sammankomster). Även om centralplatser i västra Skandinavien uppvisar andra drag än i exempelvis östra, bekräftar studien att ortnamnen är en nödvändig och väsentlig del i analyserna av centralplatser i Norge.

Dragställen, ed, var strategiska punkter, där båtar och gods drogs över land, och viktiga att kontrollera. Håkon Reiersen och Christopher Fredrik Kvæstad belyser i sitt bidrag dragstället *Haraldseid*, en plats som uppfattats som en inre »bakdörr» för Avaldsnes, den rika centralplatsen och kungsgårdsmiljön vid Karmsundet på Vestlandet. Med hjälp av arkeologiskt källmaterial visar de att bebyggelsen knuten till dragstället tycks ha etablerats under romersk järnålder. Undersökta hjulspår och stenslagda vägar, liksom en grav, är direkta spår från äldre järnålder på själva dragstället, och resta stenar markerar en landningsplats för båtar. Förmodligen hette platsen då *Eid*. Under vikingatid blev miljön strategiskt viktig i Harald Hårfagers rike, då den kan ha fått sitt nuvarande namn. Den övergick i kunglig ägo under medeltiden och leden/dragstället var i bruk ännu in i historisk tid. Även äldre muntliga traditioner om kung Harald Hårfager, knutna till smånamn längs leden och draget, diskuteras.

Skeid är det ortnamn som i norska sammanhang anses utvisa samlingsplatser från järnålder och medeltid, där man ägnat sig åt hingsthetsningar och hästkapplöpningar och som diskuteras i Kjetil Loftsgardens bidrag. En tredjedel av de norska *skeid*-namnen förekommer inom två kilometer från en medeltida kyrka. De knyter an till ortnamn som innehåller *hov*, *leik* och *ting*. Men namn innehållande *skeid* förekommer även i utmarken och fjällen. *Skeid*-platserna var informellt organiserade, sammankomsterna ägde rum under kort tid och följaktligen har de i ringa grad givit arkeologiska fynd. Med tanke på diskussionerna om *skeid*-namnen i Sverige, vore det intressant att vidga de geografiska perspektiven för att förstå om det funnits faktiska skillnader i traditionerna kring denna sorts sammankomster i Skandinavien.

De samiska ortnamnen, som oftast traderats enbart muntligt, avspeglar kulturella och sociala förhållanden liksom samhällets ekonomiska grunder. »Norskifieringen» från slutet av 1800-talet och hundra år framåt gjorde att de samiska ortnamnen gradvis »försvann» och aldrig etablerades i officiella dokument eller på kartor hos myndigheterna. Numer omfattas såväl norska som kvänska och samiska ortnamn av lagen om ortnamn, Lov om stadnamn, från år 1990. Artikeln av Dikka Storm visar det mödosamma arbetet med att uppteckna och återskapa samiska ortnamn utifrån ett lokalt exempel – *Stuorgieddi* – på ön Innasuolo i södra Troms. Här speglar ortnamnen också privilegierna, kontrollen och makten i landskapet.

Sammantaget kan boken varmt rekommenderas. Den ger en god blandning av olika perspektiv på arkeologi och ortnamn, belyser möjligheter och svårigheter med de olika källmaterialen, liksom kulturella skillnader mellan olika landsändar och levnadsformer, och sist men inte minst hur väsentligt samarbetet mellan disciplinerna är för att fördjupa förståelsen kring kulturlandskapet och dess utveckling.

Torun Zachrisson

Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn 5. Färs Härad. Av *Mathias Strandberg*. 389 s. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen 2023. ISBN 978-91-86959-95-1.

I dette bind af Skånes ortnamn (SkO) behandles bebyggelsesnavnene i Färs härad. Serien er planlagt til 23 bind, ét for hvert herred i Skåne, som er nummereret i alfabetisk rækkefølge efter herredsnavnet. Det nye bind er således nummer fem i serien, men det attende udkomne bind. Der resterer endnu fem af de planlagte bind. Bogens form afspejler for materialets disponering den kendte form fra seriens tidligere bind. Det er en form som i sine hovedtræk kendes fra mange lignende udgivelser både i Sverige og andre steder.

Bogen indledes med et engelsk abstract med keywords og et kortfattet forord. Efter en forkortelsesliste og en liste over kilder og litteratur følger en ganske omfattende indledning som går fra side 25 til 84 hvilket svarer til ca. 15 % af hele bogens sidetal (60 sider af i alt 389). Efter indledningen findes bogens egentlige omdrejningspunkt: de leksikografiske behandlinger af stednavne i Färs härad. Til sidst findes et stednavneregister og et efterledsregister, det sidste desværre uden sidehenvisninger. Dette er praksis i SkO-serien, men det kunne have gjort det lettere for læseren hvis man ikke skulle slå navnene op igen i stednavneregisteret for at finde ud af hvor de er behandlet i bogen.

Den leksikografiske del af bogen er opstillet efter de kendte principper fra de tidligere bind i serien. En lille ændring som er ret betydelig for læsevenligheden, er at der i de tredelte belægskataloger er indført oplysningerne »Belägg från danska tiden«, »Svenska jordeboksbelägg« og »Övriga belägg«. Det gør belægsserierne umiddelbart tilgængelige i modsætning til de tidligere bind i serien hvor adskillelsen mellem de forskellige typer belæg alene er markeret med en tankestreg, hvilket er for subtilt for den ikke-hyppige anvender af SkO. De enkelte navne i leksikondelen er behandlet grundigt og demonstrerer forfatterens solide kendskab til det skånske landskab og til skånsk dialekt såvel som de nordiske fornsprog.

Som nævnt ovenfor er bogen forsynet med en lang indledning på i alt 60 sider fordelt på 14 gode og informative sider om bogens indretning, materialevalg m.v., og de resterende handler om landskabshistorie, den lokale dialekt og ikke mindre end 34 sider med bebyggelseshistorie set gennem herredets stednavne. Kun to af de foregående bind i serien har haft indledninger om landskab og bebyggelseshistorie, de resterende 15 udgivne bind har ingen indledning, kun et kort forord og oftest en forklaring af landsmålsalfabetet på inderpermen samt andre mindre forklaringer om bindets indretning. De to foregående bind med indledninger er begge udgivet af Berit Sandnes. Bind 6 om Gälds härad har 11 sider indledning hvoraf 9 handler om landskab og bebyggelseshistorie, mens bind 21 om Villands härad har 19 sider indledning hvoraf 17 handler om landskab og bebyggelseshistorie. Spørgsmålet er dog om en sådan bebyggelseshistorie faktisk hører hjemme i en udgivelse som SkO. Det er gjort mange gange før i andre tilsvarende nordiske udgivelser, men der er jo tale om leksikografiske værker som forklarer stednavnene enkeltvis i et bestemt, afgrænset område. Når man sammenholder navnene for det afgrænsede område et bind dækker, giver det et lidt afskåret billede af bebyggelseshistorien. Ingen af de navnetyper som gennemgås i indledningen, er særlige for Färs härad, og behandlingen er derfor underligt løsrevet fra den større sammenhæng, også selvom der refereres til det omkringliggende landskab.

Dertil kommer at sådan en samlet bebyggelseshistorisk beskrivelse ud fra områdets stednavne bygger på en række videnskabelige metoder som slet ikke berøres i bogen. Det gælder for eksempel dateringerne af de enkelte navnetyper og argumenterne for at bebyggelsers størrelse kan sige noget om deres alder. Disse forhold berøres overhoved ikke i indledningen – hvilket heller ikke er tilfældet i indledningerne i bind 6 og 21. Hvis man ikke ønsker at bruge plads til sådanne ting, bør der i det mindste være en henvisning til litteratur som behandler problemstillingerne. Ønsker man at beskrive herredets bebyggelseshistorie kunne det efter min mening bedre finde sted i en anden udgivelse som også giver plads til metodiske og teoretiske overvejelser. Anmelderen her deltager i den nuværende redaktion af Danmarks Stednavne (DS), og vi har helt undladt bebyggelseshistoriske kapitler hvilket viderefører praksis fra Bent Jørgensens udgivelser i serien gennem en længere årrække (se J.G.G. Jakobsens DS 1: Samsøs Stednavne – 100 år efter i bogen Danmarks Stednavne 100 år, red. af J.G.G. Jakobsen under medvirken af B. Eggert, 2022, s. 33).

Forfatteren har sat en grænse ved at kun navne som er repræsenteret af mindst fem beleg, er medtaget i bogen (s. 26). Der nævnes ingen kronologiske begrænsninger i den sammenhæng, og uden et meget tæt kendskab til områdets stednavneoverlevering, kan man blive bekymret for om en del ældre navne er blevet udeladt på grund af denne praksis. Årsagen til afgrænsningen forklares som en måde at undgå alt for mange meget unge navne som kun optræder i bestemte kilder fra 1900-tallet, og derved spare tid i udgivelsesarbejdet. Men man kunne nemt have beholdt alle bebyggelsesnavne som er overleveret før et bestemt tidssnit, og have nøjes med at undgå sjældent overleverede unge bebyggelsesnavne. Det er tilfældigheder som afgør om ældre bebyggelsesnavne har fundet vej til middelalderlige kilder, men hverken navnene eller navnebærerne har nødvendigvis været ubetydelige bare fordi de ikke er nævnt fem gange. Det er nødvendigt med afgrænsninger i et arbejde som det foreliggende, men afgrænsningerne bør efter min mening favorisere de ældre navne – og de er ikke altid velbelagte i kilderne – frem for yngre navne som optræder i nyere tid hvor kildesituationen er anderledes dækkende.

Bogen er velvalgt dedikeret til mindet om Göran Hallberg (1939–2019) som var forfatter til ikke mindre end 6 bind i serien og tillige medforfatter til yderligere et bind. Ingen andre har udgivet så mange bind i serien. Kvaliteten af SkO 5 er høj, man har været tro mod seriens tidligere bind, men er ikke bange for nyskabelser. Det lover godt for fremtiden og seriens resterende fem bind. Jeg håber at forfatteren allerede er i gang med det næste bind, og holder han sig ved roret, så kan han lige præcis komme op på siden af Hallberg med 6 bind i alt – det håber jeg!

Birgit Eggert